

DOMINIK PIENIĄDZ

ORCID: 0009-0002-2436-8160

323284@uwr.edu.pl

Lex Clodia de Cypro et exsulibus Byzantinis — rzymski imperializm na styku prawa i polityki

„Dawał i odbierał królestwa, a całym światem dzielił się, z kim zechciał”¹ — tymi słowami opisywał Cyceron działalność Publiusza Klodiusza Pulchra jako trybuna plebejskiego. Najważniejszym bez wątpienia aktem, do którego nawiązywał w tym passusie Arpinata, było pozbawienie władzy Ptolemeusza Cypryjskiego i aneksja jego wyspy na mocy *lex Clodia de Cypro et exsulibus Byzantinis*, której poświęcony jest niniejszy artykuł. W dotychczasowej literaturze przedmiotu brakuje kompleksowej analizy tej ustawy i jej polityczno-prawnego tła. Większość autorów podejmujących tematykę aneksji Cypru przez Republikę Rzymską koncentrowała się bowiem na będącej następstwem ustawy działalności Katona Młodszego i samej jego osobie, na dalszy plan odsuwając kwestie legislacyjne i polityki publicznej². Tymczasem opisywana *lex Clodia* jest znakomitym studium przypadku późnorepublikańskiego imperializmu, ze szczególnym uwzględnieniem wzajemnego oddziaływania na siebie rzymskiej polityki wewnętrznej i zewnętrznej. Znaczenia dodaje jej również fakt, że jest to jedna z nielicznych okazji, kiedy to nie legioniści w boju, ale obywatele w głosowaniu rozszerzyli granice *imperium*

¹ Cicero, *Pro Milone*, 73 (przekład autora).

² S.I. Oost, *Cato Uticensis and the Annexation of Cyprus*, „Classical Philology” 50, 1955, s. 98–112; E. Badian, *M. Porcius Cato and the Annexation and Early Administration of Cyprus*, „Journal of Roman Studies” 55, 1965, s. 110–121; G. Zecchini, *Catone a Cipro (58–56 a.c.): dal dibattito politico alle polemiche storiografiche*, „Aevum” 53, 1979, s. 78–87; T. Ładoń, *Misja cypryjska Katona Młodszego (lata 58–56 p.n.e.)*, [w:] *Rzym antyczny. Polityka i pieniądz*, t. 3, red. W. Kaczanowicz, Katowice 1999, s. 21–40.

populi Romani. Wszystko to czyni omawianą ustawę niezwykle ciekawym przedmiotem badań.

Okoliczności i czas przeprowadzenia ustawy

Publiusz Klodiusz Pulcher, który dzięki adopcji przeszedł do stanu plebejskiego, od razu po objęciu trybunatu na rok 58 p.n.e. rozpoczął realizację swojego zakrojonego na szeroką skalę programu politycznego. W bardzo krótkim czasie udało mu się uzyskać dominację na komicjach i na ulicach Wiecznego Miasta, czego najlepszym dowodem jest imponujących rozmiarów działalność legislacyjna — zachowane źródła wspominają o aż dwunastu przeprowadzonych przez niego ustawach³. Osiągnął to dzięki połączeniu dwóch politycznych oręży. Pierwszym było zdobycie autentycznego i szerokiego poparcia wśród niższych warstw społecznych, zarówno za sprawą przeprowadzenia kilku korzystnych dla nich ustaw (na czele z *lex frumentaria*), jak również dzięki zapleczu w postaci reaktywowanych przez Klodiusza kolegów, mających duże polityczne wpływy wśród uboższych obywateli⁴. Drugi tworzyły osławione bojówki klodiańskie. Warto poświęcić im w tym miejscu więcej uwagi. Przemoc była stałym elementem rzymskiego życia politycznego już od kilku dekad, a chociażby rok wcześniej z powodzeniem stosował ją na zgromadzeniach Cezar⁵. Klodiusz wznosił jednak przemoc polityczną w Rzymie na nowy, nieznany dotychczas poziom zorganizowania — sformowane przez niego i jego współpracowników oddziały miały stały charakter, zapewnione fundusze, a także regularną strukturę (centurie i dekurie) wraz z odpowiednimi

³ Dominacja Klodiusza oraz jego zwolenników na komicjach i ulicach Rzymu: T. Łoposzko, *Rzymskie zgromadzenia ustawodawcze w czasie trybunatu Publiusza Klodiusza*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Antiquitas” 16, 1992, s. 70–72; N. Rogosz, *Polityczna rola senatu w Republice Rzymskiej w latach 59–55*, Katowice 2004, s. 111–113; T. Łoposzko, *Oddziały zbrojne Klodiusza 61–53 p.n.e.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 21, 1966, s. 156–157; A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, Poznań 2004, s. 348–349; T. Łoposzko, *Historia społeczna republikańskiego Rzymu*, Warszawa 1987, s. 300–304, 310. Całokształt działalności legislacyjnej Klodiusza i liczba przeprowadzonych przez niego ustaw: T.R. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, t. 2, New York 1952, s. 195–196; T. Łoposzko, *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 66–74; zob. przeglądowo zwłaszcza T. Łoposzko, *Historia społeczna...*, s. 298–310.

⁴ T. Łoposzko, *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 69–71; A. Lintott, *P. Clodius Pulcher—Felix Catilina?*, „Greece & Rome” 14, 1967, s. 159–162; T. Łoposzko, *Oddziały zbrojne...*, s. 133–134, 145–146, 153–154; A. Lintott, *Violence in Republican Rome*, Oxford 1968, s. 193–195; R. Seager, *Pompey the Great: A Political Biography*, Oxford 2002, s. 101–102; T. Łoposzko, *Historia społeczna...*, s. 298–304, 310. Na temat samych kolegów: J. Linderski, *Państwo a kolegia. Ze studiów nad historią rzymskich stowarzyszeń u schyłku republiki*, Kraków 1961.

⁵ A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 322–323, 345–346; T. Łoposzko, *Oddziały zbrojne...*, s. 129–131; szerzej na temat przemocy w rzymskim życiu politycznym zob. A. Lintott, *Violence in Republican Rome*, Oxford 1968.

dowództwami⁶. Czyniło je to siłą zdolną nie tylko do opanowania miejsc zgromadzeń ludowych, ale także do odnoszenia przez długi czas zwycięstw w regularnych potyczkach z oddziałami, które próbowali przeciwstawić im wrogowie Klodiusza⁷.

Zdaniem Cycerona to właśnie klodiańskie bojówki miały odegrać decydującą rolę również przy procedowaniu *lex Clodia de Cypro et exsilibus Byzantinis*. W mowie *De domo sua* przytacza on ją bowiem jako przykład ustawy uchwalonej w rzeczywistości nie przez lud rzymski, ale *per servos latronesque*⁸. W *Pro Sestio* natomiast pojawia się informacja, jakoby ustawowe pozbawienie króla cypryjskiego tronu miało zostać przeprowadzone *per tribunum et sescentas operas*⁹. Mając na uwadze kontekst tych wypowiedzi i zajadłość cycerońskiego ataku na Klodiusza, należy stwierdzić, że o ile samo wsparcie bojówek dla trybuna w procesie uchwalania opisywanej ustawy nie ulega wątpliwości, to jednak nie daje to podstaw do wnioskowania o brak poparcia dla ustawy wśród obywateli i niereprezentatywności głosujących, jak chciałby Cyceron. Słusznie również zauważył Tadeusz Łoposzko, że podana przez Arpinatę liczba sześciuset bojówkarzy jest najprawdopodobniej zaniżona, a oddziały Klodiusza, by tak skutecznie realizować założone im cele, musiały mieć większą liczebność¹⁰. Istotne znaczenie dla powodzenia inicjatyw politycznych Klodiusza miało także zapewnienie sobie przez niego przychylności konsulów roku 58 p.n.e. — Lucjusza Kalpurniusza Pizona i Aulusa Gabiniusza. Dokonał tego dzięki ustawowemu zagwarantowaniu im preferowanych prowincji do sprawowania prokonsulatu¹¹. To porozumienie dało pretekst Cyceronowi, szczególnie wrogiemu całej trójce, do przedstawiania Gabiniusza i Pizona (w zależności od retorycznej potrzeby) raz jako współników Klodiusza, a raz jako jego płatnych politycznych narzędzi¹².

Kwestia czasu uchwalenia tytułowej *lex Clodia* budzi spory wśród badaczy. Propozycje datacji obejmują pierwsze miesiące 58 roku p.n.e. — od lutego, przez marzec i kwiecień, aż po przełom kwietnia i maja¹³. Najbardziej prawdopodobny wydaje się termin lutowy, za którym opowiada się między innymi William Jeffrey

⁶ T. Łoposzko, *Oddziały zbrojne...*, s. 142–146, 156; A. Lintott, *Violence...*, s. 193–194; A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 348–349.

⁷ T. Łoposzko, *Oddziały zbrojne...*, s. 150–155.

⁸ Cicero, *De domo sua*, 53.

⁹ Cicero, *Pro Sestio*, 59.

¹⁰ T. Łoposzko, *Oddziały zbrojne...*, s. 146–147.

¹¹ T. Wiseman, *Caesar, Pompey and Rome, 59–50 B.C.*, [w:] *Cambridge Ancient History*, t. 9, Cambridge 2006, s. 379–380; N. Rogosz, *Polityczna rola senatu...*, s. 116; K. Kumaniecki, *Cyceron i jego współcześni*, Warszawa 1989, s. 268–269; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy in the East 168 B.C. to A.D. 1.*, London 1984, s. 270; E. Badian, *M. Porcius Cato...*, s. 115; R. Seager, *Pompey the Great...*, s. 101–105, 223–224; T.R. Broughton, *The Magistrates...*, s. 193–196.

¹² R. Seager, *The (Re/De)construction of Clodius in Cicero's Speeches*, „Classical Quarterly” 64, 2014, s. 228–231, 237–240.

¹³ Propozycje datacji przytaczam za: N. Rogosz, *Polityczna rola senatu...*, s. 113–114, tam także opis stanowisk autorów i bibliografia.

Tatum w biografii Klodiusza¹⁴. Przemawiają za tym dwie okoliczności. Po pierwsze, jak przekonująco dowodzi Stewart Irvin Oost, z zachowanych źródeł wynika, że misja cypryjska została powierzona Katonowi jeszcze przed udaniem się Cyclerona na wygnanie (które nastąpiło najprawdopodobniej 19 marca), co wskazuje na wcześniejsze przeprowadzenie ustawy¹⁵. Co warto dodatkowo zauważyć, konkretnie na luty wskazuje natomiast druga okoliczność — miesiąc ten był zwyczajowo czasem przyjmowania przez senat obcych poselstw i zajmowania się dyplomacją. Przeprowadzenie przez Klodiusza w tym właśnie miesiącu przed ludem jego ustaw z zakresu polityki zagranicznej (na czele z *lex Clodia de Cypro et exsulibus Byzantinis*) było jawnym rzuceniem wyzwania senackiej oligarchii, dzięki czemu bardzo dobrze wpisywałoby się w motywy przewodnie jego trybunatu.

Motywy uchwalenia *lex Clodia*

Analizę motywów aneksji Cypru przez Republikę Rzymską w 58 roku p.n.e. zacząć należy od przybliżenia sytuacji gospodarczej i politycznej wyspy w tym okresie. Opisując przejście Cypru przez Rzymian, antyczne źródła zwracają uwagę na bogactwo wyspy¹⁶. W całym basenie Morza Śródziemnego słynęła ona przede wszystkim z wydobycia i obróbki metali, głównie miedzi¹⁷. Duża i rozwinięta była produkcja rolna, nie tylko zbóż, ale również między innymi: wina, suszonych fig, oliwy, miodu oraz lnu¹⁸. Istotną rolę odgrywało budownictwo okrętów w portach wybrzeża, wykorzystujące obszerne zasoby drzewne wyspy¹⁹. Cypr posiadał także bardzo duże znaczenie handlowe i komunikacyjne. Położenie w zasięgu tygodniowego rejsu z większości portów wschodniego Śródziemnomorza oraz na skrzyżowaniu dwóch wielkich szlaków handlowych (z Rodos do Aleksandrii oraz z Syrii i Fenicji na zachód) w połączeniu z rozwiniętą infrastrukturą portową umożliwiało wyspie eksport własnych wyrobów i towarów oraz czerpanie dużych

¹⁴ W.J. Tatum, *The Patrician Tribune: Publius Clodius Pulcher*, Chapel Hill-London 1999, s. 150–151.

¹⁵ S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 100–101, 110–111. Datacja wygnania Cyclerona: K. Kumaniecki, *Cyceron...*, s. 269.

¹⁶ Florus, *Epitome rerum Romanarum*, I, 44; Festus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani*, 13, 1; Ammianus Marcellinus, *Res gestae*, XIV, 8, 14–15.

¹⁷ S. Borowicz, *Cypr w okresie hellenistycznym*, [w:] *Cypr. Dzieje, literatura, kultura*, red. M. Borowska, P. Kordos, D. Maliszewski, t. 1, Warszawa 2014, s. 167–169; J.M. Gordon, *Insularity and Identity in the Roman Cyprus: Connectivity, Complexity, and Cultural Change*, [w:] *Insularity and identity in the Roman Mediterranean*, red. A. Kouremenos, Oxford 2018, s. 14–18, 24; Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim (30 p.n.e.–330 n.e.)*, [w:] *Cypr. Dzieje, literatura, kultura*, red. M. Borowska, P. Kordos, D. Maliszewski, t. 1, Warszawa 2014, s. 197, 201–202.

¹⁸ Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 197–200.

¹⁹ *Ibidem*, s. 200–201; S. Borowicz, *Cypr w okresie hellenistycznym*, s. 167–169.

dochodów z handlu²⁰. Miasta cypryjskie w okresie hellenistycznym zostały zorganizowane w formie poleis, w wyniku czego pojawił się w nich miejski samorząd i wiele typowo greckich instytucji, a na samej wyspie nasiliły się bardzo procesy hellenizacji²¹. Poleis te zrzeszone były w ramach związku o nazwie Κοινὸν Κυπρίων²². Politycznie Cypr przez ponad dwa stulecia stanowił najważniejszą pozaegipską posiadłość dynastii Ptolemeuszy, będąc w tym czasie przedmiotem zarówno ich rywalizacji z Seleucydami, jak i konfliktów wewnątrz dynastii²³. Niejednokrotnie w ramach tych walk Cypr zyskiwał okresową polityczną odrębność (z jednym z Lagidów jako monarchą), po czym wracał pod władzę Aleksandrii. Do ostatecznego rozdzielenia obu ptolemejskich domen doszło w roku 80 p.n.e., kiedy po śmierci Ptolemeusza XI Aleksandra II rządy nad Egiptem powierzono Ptolemeuszowi XII Auletesowi, a nad Cyprem — jego młodszemu bratu, nazywanemu odtąd Ptolemeuszem Cypryjskim. Ich polityczne położenie, jako nieślubnych synów Ptolemeusza IX Lathyrosa i jako królów nieaprobowanych oficjalnie przez Rzym, było jednak bardzo trudne, a dodatkowo komplikowała je sprawa testamentu *regis Alexandri*²⁴.

²⁰ Czas rejsu między Cyprem a portami wschodniego basenu Morza Śródziemnego: J.M. Gordon, *Insularity and Identity in Roman Cyprus...*, s. 12–13. Lokalizacja na skrzyżowaniu szlaków handlowych: S. Borowicz, *Cypr w okresie hellenistycznym*, s. 171; Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 200. Infrastruktura portowa, eksport z wyspy i dochody z handlu: Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 200–201, 212; J.M. Gordon, *Insularity and Identity in Roman Cyprus...*, s. 11–25; S. Borowicz, *Cypr w okresie hellenistycznym*, s. 171–172.

²¹ S. Borowicz, *Cypr w okresie hellenistycznym*, s. 150–153; J. Zarecki, *The Cypriot Exemption from Evocatio and the Character of Cicero's Proconsulship*, „Greece & Rome” 59, 2012, s. 53–54; A.H.M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1998, s. 372–373; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 270; Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 193–194.

²² Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 203–205; J. Zarecki, *The Cypriot Exemption...*, s. 53–54; A.H.M. Jones, *The Cities...*, s. 372–373.

²³ Znaczenie Cypru dla Ptolemeuszy: E. Wipszycka, B. Bravo, *Historia starożytnych Greków. Tom III: Okres hellenistyczny*, Warszawa 2010, s. 274, 278, 292–293, 297–298, 307–308; S. Borowicz, *Cypr w okresie hellenistycznym*, s. 165–172, 175–176; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym. Przyjaźń czy zależność. Stosunki polityczne w latach 273–43 p.n.e.*, Kraków 2005, s. 51–53, 178–184; G. Hill, *A History of Cyprus*, t. 1, Cambridge 2010, s. 173–175; A.H.M. Jones, *The Cities...*, s. 372–373. Walki między Lagidami a Seleucidami o Cypr: S. Borowicz, *Cypr w okresie hellenistycznym*, s. 158–159; E.S. Gruen, *The Hellenistic World and the Coming of Rome*, t. 2, Berkeley-Los Angeles-London 1984, s. 653–655, 666–667; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 100–102, 114–117, 153–161, 188–191; G. Hill, *A History of Cyprus*, s. 186–189; E. Badian, *Foreign Clientelae (264–70 B.C.)*, Oxford 1967, s. 107–108. Konflikty dynastyczne między Ptolemeuszami, rola w nich Cypru i rzymskie interwencje: S. Borowicz, *Cypr w okresie hellenistycznym*, s. 159–164; E. Wipszycka, B. Bravo, *Historia starożytnych Greków...*, s. 338–343, 347–348; D.J. Thompson, *Egypt, 146–31 B.C.*, [w:] *Cambridge Ancient History*, t. 9, Cambridge 2006, s. 310–318; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 164–229, 233, 241–252; G. Hill, *A History of Cyprus*, s. 190–205; E. Badian, *Foreign Clientelae...*, s. 108–110; E.S. Gruen, *The Hellenistic World...*, s. 683–685, 696–719.

²⁴ Th. Mommsen, *The History of Rome*, przeł. W.P. Dickson, t. 4, Cambridge 2009, s. 152–153; S. Borowicz, *Cypr w okresie hellenistycznym*, s. 163–164; E. Wipszycka, B. Bravo, *Historia starożytnych Greków...*, s. 347–348; S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 99–100; D.J. Thompson, *Egypt...*

Rozpatrując kwestię motywów uchwalenia *lex Clodia* i aneksji Cypru przez Rzym, większość współczesnych badaczy kładła szczególny nacisk na dwa z nich, mające częściowe oparcie w zachowanych źródłach (co należy jednak podkreślić, w większości znacznie późniejszych od opisywanych wydarzeń)²⁵. Pierwszy dotyczy się kwestii finansów, jako przyczynę inicjatywy Klodiusza wskazując duże problemy budżetowe rzymskiego państwa oraz konieczność uzyskania przez trybuna pieniędzy na sfinansowanie realizacji swojego programu politycznego (w szczególności zakrojonej na szeroką skalę i kosztownej *lex frumentaria*)²⁶. Drugim z motywów miałyby być osobista chęć zemśczenia się przez trybuna na Ptolemeuszu Cypryjskim za to, że ten przed laty nie wyłożył odpowiednich środków na wykupienie Klodiusza z niewoli u piratów²⁷. Przy bliższej analizie jednak oba te powszechnie przyjęte motywy budzą spore wątpliwości. W odniesieniu do kwestii rzymskich finansów państwowych Adrian Nicolas Sherwin-White przedstawił bardzo dokładne i przekonujące wyliczenia, pokazujące dobry stan budżetu Republiki w tym czasie oraz możliwość pokrycia kosztów klodiańskiej frumentacji z regularnych dochodów państwowych²⁸. Podkreślił on również, że realne pojawienie się w Rzymie pieniędzy uzyskanych w wyniku aneksji Cypru i wyprzedzaży królewskiego majątku siłą rzeczy nastąpić mogło dopiero wiele miesięcy po zakończeniu trybunatu Klodiusza, trudno zatem uznać, że mógł on planować ich wykorzystanie w realizacji swojego programu²⁹. Przedstawione przez niego argumenty uzupełnić należy o informację, którą znaleźć można u Seneki, iż pie-

s. 318–319; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 250–257, 269–270; T. Ładoń, *Misja cypryjska...*, s. 23–24; G. Hill, *A History of Cyprus*, s. 204–206; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 265–268; Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 187–189. Wątek testamentu zostanie rozwinięty w części artykułu *Podstawa prawna aneksji Cypru*.

²⁵ Finansowe motywy aneksji: Ammianus Marcellinus, *Res gestae*, XIV, 8, 14–15; Festus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani*, 13, 1; Florus, *Epitome rerum Romanarum*, I, 44. Prywatna zemsta Klodiusza: Strabo, *Geographica*, XIV, 6, 6; Appianus, *De bellis civilibus*, II, 85–86; Cassius Dio, *Historia Romana*, XXXVIII, 30, 5. Późny charakter źródeł opisujących kwestie finansowe: A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 268–269; S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 99, 109.

²⁶ S. Borowicz, *Cypr w okresie hellenistycznym*, s. 164; T. Łoposzko, *Oddziały zbrojne...*, s. 145; S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 99, 103–104, 109–110; Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 187–190; Th. Mommsen, *The History of Rome*, s. 152–153; D.J. Thompson, *Egypt...*, s. 319; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 260, 270–271; T. Ładoń, *Misja cypryjska...*, s. 24–29; E. Badian, *M. Porcius Cato...*, s. 112, 116–117, 120–121; P.A. Brunt, *The Fall of the Roman Republic and Related Essays*, Oxford 1988, s. 64–65, 182; W.J. Tatum, *The Patrician Tribune...*, s. 121–122; R.D. Sullivan, *Near Eastern Royalty and Rome, 100–30 B.C.*, Toronto 1990, s. 236–237; T. Wiseman, *Caesar...*, s. 379; T. Łoposzko, *Historia społeczna...*, s. 300–301.

²⁷ T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 269–270; T. Ładoń, *Misja cypryjska...*, s. 25, 29; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 268–269; W.J. Tatum, *The Patrician Tribune...*, s. 150; Th. Mommsen, *The History of Rome*, s. 207; G. Hill, *A History of Cyprus*, s. 206; R.D. Sullivan, *Near Eastern Royalty...*, s. 236–237; Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 188; R. Seager, *Pompey the Great...*, s. 179–180.

²⁸ A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 268–270.

²⁹ *Ibidem*, s. 270.

niądze przywiezione po przejściu wyspy przez Katona *adferebat civili bello stipendium*³⁰, co wskazywałoby, że przynajmniej znaczna część z nich pozostawała niewydana prawie dekadę po uchwaleniu ustawy. W kwestii natomiast rzekomej prywatnej zemsty Klodiusza, Stewart Irvin Oost słusznie zwrócił uwagę, że ofiarowanie Ptolemeuszowi w ustawie (a zatem z inicjatywy Klodiusza) „kapłaństwa bogini w Pafos” jako swego rodzaju „honorowej emerytury” po ustąpieniu z tronu wydaje się podważać twierdzenia o rzekomym odwecie ze strony trybuna³¹. Argumentację tę poszerzyć należy o fakt, iż nie wspomina o tym w ogóle Cyceyron, bardzo obszernie piętnujący w mowach *De domo sua* i *Pro Sestio* negatywne aspekty działań Klodiusza w sprawie Cypru. Wydaje się mało prawdopodobne, by Arpinata pominął przy tej okazji wątek instrumentalnego wykorzystania przez trybuna polityki państwa do wyrównania prywatnych porachunków z przeszłości. Z przekonującą krytyką w literaturze przedmiotu spotkało się zarówno wysuwanie przez niektórych badaczy na pierwszy plan motywów strategicznych aneksji (odnoszących się przede wszystkim do supremacji we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego lub kwestii potencjalnego zajęcia Egiptu)³², jak również pojawiające się w *Scholia Bobiensia* stwierdzenie, jakoby powodem pozbawienia Ptolemeusza Cypryjskiego władzy nad wyspą miały być zarzuty o wspieranie przez niego działalności piratów³³.

Jakie zatem motywy stały za ustawową aneksją Cypru? Wydaje się, że najtrafniej sformułował je Adrian Nicolas Sherwin-White, którego zdaniem o zajęciu wyspy przesądziła przystępność i łatwość jego przeprowadzenia, co z kolei czyniło Cypr idealną wręcz zdobyczą w ramach jednego z motywów przewodnich trybunatu Klodiusza — prowadzenia aktywnej polityki na Wschodzie za pośrednictwem komicjów³⁴. Trudno było bowiem o bardziej modelowe działanie wpisujące się w fundamentalne dla aktywności popularów postulaty „potestas populi”

³⁰ Seneca, *De consolatione ad Marciam*, 20, 6.

³¹ S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 98–99, 109 (sformułowanie w cudzysłowie również za tym autorem).

³² Krytyka nacisku na strategiczne motywy aneksji Cypru: S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 99, 109–110 (w tej pracy również wymienienie i przytoczenie poglądów najważniejszych autorów akcentujących szeroko rozumiane względy strategiczne) oraz A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 270. Akcent na kontekst strategiczny w kwestii Egiptu: G. Hill, *A History of Cyprus*, s. 209–210.

³³ *Scholia Bobiensia*, 133 (Stangl); krytyka tego poglądu: G. Hill, *A History of Cyprus*, s. 206–207; S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 98–100, 109–110; Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 188–189.

³⁴ A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 270; aktywność Klodiusza w polityce zagranicznej za pośrednictwem komicjów: T. Wiseman, *Caesar...*, s. 379–380; E. Badian, *M. Porcius Cato...*, s. 116–117; A. Lintott, *P. Clodius Pulcher...*, s. 167–168; T. Łoposzko, *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 66–67; A. Yakobson, *Public Opinion, Foreign Policy And Just War In The Late Republic*, [w:] *Diplomats and Diplomacy in the Roman World*, red. C. Eilers, Leiden-Boston 2009, s. 45–46, 51–57; N. Rogosz, *Polityczna rola senatu...*, s. 147–149; R. Seager, *Pompey the Great...*, s. 101–105, 223–224; T.R. Broughton, *The Magistrates...*, s. 193–198.

i „commoda populi” niż poszerzenie władztwa oraz zasobów ludu rzymskiego, i to bez wysyłania legionów³⁵. W odniesieniu natomiast do innych motywów jest bardzo prawdopodobne, że Klodiusz w odniesieniu do frumentacji mógł szukać nie tyle pieniędzy (których, jak wspomniano wyżej, w budżecie nie brakowało), ile nowych źródeł zaopatrzenia Rzymu w zboże³⁶. Do tego Cypr, z rozwiniętą produkcją rolną, nadawał się doskonale — za rządów ptolemejskich w okresach suszy zapewniał on wsparcie żywnościowe dla Egiptu, a w epoce cesarstwa był jedną z prowincji zapewniających dostawy zboża dla Rzymu³⁷.

Oprócz aneksji Cypru *lex Clodia de Cypro et exsulibus Byzantinis* zawierała również postanowienia w sprawie powrotu wygnańców do Bizancjum oraz powierzenia realizacji obu tych zadań Katonowi Młodszemu. Motywy obu tych postanowień zostały dość dobrze opisane w zachowanych źródłach. Ciceron wprost wskazuje, że za decyzją o przywróceniu wygnańców stały łapówki wręczone przez nich Klodiuszowi i nie ma żadnych powodów, by to świadectwo podważać³⁸. W dobie hegemonii Rzymu powszechną praktyką wśród tamtejszej elity politycznej było przyjmowanie korzyści majątkowych od zagranicznych potentów w zamian za protekcję lub przeforsowanie pożądanых decyzji, czego najlepszy obraz znaleźć można u Salustiusza³⁹. W przypadku Klodiusza uzyskane w ten sposób środki umożliwiały finansowanie działalności jego zbrojnych bojówek⁴⁰. Jako powód wyznaczenia do realizacji postanowień ustawy Katona Młodszego źródła zgodnie wskazują chęć Klodiusza usunięcia go z Rzymu na czas swojego trybunatu⁴¹. W połączeniu z przeprowadzeniem wygnania Cicerona miało to na celu poważne osłabienie wrogich trybunowi optymatów poprzez wykluczenie z życia politycznego ich najaktywniejszych przedstawicieli⁴². Ciceron podaje, że wysłanie Katona w formule ustawowej dyspozycji miało dodatkowo pozbawić go argumentów do

³⁵ J.-L. Ferrary, *Le idee politiche a Roma nell'epoca repubblicana*, [w:] *Storia delle idee politiche economiche e sociali*, red. L. Firpo, t. 1, Torino 1982, s. 748–749; W.J. Tatum, *The Patrician Tribune...*, s. 150–151; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 270. Wątek trybuńskiej aktywności w polityce zagranicznej oraz polityki aneksji zostanie rozwinięty w punktach poświęconych znaczeniu tytułowej *lex Clodia*.

³⁶ M. Radin, *Marcus Brutus*, Oxford 1939, s. 70, cyt. za: S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 109.

³⁷ OGIS 56, 16–18; Plinius Secundus, *Naturalis historia*, XVIII, 12, 67–68; Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 197; S. Borowicz, *Cypr w okresie hellenistycznym*, s. 157–158.

³⁸ Cicero, *De haruspicum responsis*, 59; S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 100, 110; T. Wiseman, *Caesar...*, s. 379.

³⁹ I. Shatzman, *The Egyptian Question in Roman Politics (59–54 B.C.)*, „Latomus” 30, 1971, s. 364–369; A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 219–223, 238–239, 294–297.

⁴⁰ T. Łoposzko, *Oddziały zbrojne...*, s. 144–146.

⁴¹ Cicero, *De domo sua*, 21–22 i 65; *Pro Sestio*, 60; Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II 45, 4; Cassius Dio, *Historia Romana*, XXXVIII, 30, 5; Plutarchus, *Cato Minor*, 34.

⁴² L. Piotrowicz, *Dzieje rzymskie*, [w:] *Wielka Historia Powszechna*, t. 3, Warszawa 1934, s. 418–419; G. Zecchini, *Catone a Cipro...*, s. 78–79; Th. Mommsen, *The History of Rome*, s. 207–208; N. Rogosz, *Polityczna rola senatu...*, s. 114–119; E.S. Gruen, *P. Clodius: Instrument or Independent Agent?*, „Phoenix” 20, 1966, s. 126–127.

występowania przeciwko nadzwyczajnym pełnomocnictwom (których dotychczas był zaciekłym wrogiem)⁴³. Takie przeprowadzenie sprawy miało również uczynić go na przyszłość mimowolnym obrońcą ustawodawstwa Klodiusza, jako zawierającego umocowanie dla jego misji⁴⁴. Pomysł ten okazał się zresztą skuteczny, gdyż kilka lat później Katon rzeczywiście stanął w obronie ustawodawstwa Klodiusza przed atakami ze strony Cyclerona⁴⁵. Mając jednak na uwadze, jak bezkompromisowym i nieprzejednanym optymatą był Katon, ciężko zgodzić się z podniesionym w literaturze argumentem, jakoby Klodiusz miał widzieć w nim rywala w zabiegach o względy plebsu miejskiego⁴⁶. Bardzo wątpliwe wydaje się również, aby wśród powodów powierzenia mu opisywanych zadań była jego rzekoma nadzwyczajna prawość i uczciwość, tak wychwalana przez wiele antycznych źródeł, za którymi to pochwały Katona bezrefleksyjnie powtarza duża część współczesnych badaczy (z chlubnym wyjątkiem Stewarta Irvina Oosta)⁴⁷.

Podstawa prawna aneksji Cypru

Salustiusz podaje, że wysłanie Katona na Cypr nastąpiło celem objęcia spadku, który ludowi rzymskiemu zapisał król Ptolemeusz⁴⁸. Łączy to bezpośrednio aneksję Cypru ze sprawą testamentu *regis Alexandri*, wspomnianego kilkakrotnie przez Cyclerona, na mocy którego Egipt i Cypr przypaść miały w spadku Republice⁴⁹. Choć istnienie i autorstwo tego dokumentu przez długi czas było przedmiotem dyskusji w historiografii, to obecnie powszechnie akceptowany jest pogląd, że testament istniał, a jego autorem był Ptolemeusz X Aleksander I (który zginął

⁴³ Cicero, *De domo sua*, 21–22; *Pro Sestio*, 60.

⁴⁴ R. Seager, *Pompey the Great...*, s. 103; W.J. Tatum, *The Patrician Tribune...*, s. 155–156, 220–221; T. Wiseman, *Caesar...*, s. 384–385.

⁴⁵ Plutarchus, *Cato Minor*, 40; *Cicero* 34; Cassius Dio, *Historia Romana*, XXXIX, 21–22; T. Ładoń, *Misja cypryjska...*, s. 37–38; W.J. Tatum, *The Patrician Tribune...*, s. 220–222; G. Zecchini, *Catone a Cipro...*, s. 85–86.

⁴⁶ Taka argumentacja w: A. Lintott, *Violence...*, s. 194. Pogląd przeciwny przyjmują za: W.J. Tatum, *The Patrician Tribune...*, s. 155–156, 299.

⁴⁷ Rekonstrukcje bardzo przychylnie Katonowi: E. Badian, *M. Porcius Cato...*, s. 117–121; T. Ładoń, *Misja cypryjska...*, s. 25–26, 32–38; T. Wiseman, *Caesar...*, s. 384; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 270–272; N. Rogosz, *Polityczna rola senatu...*, s. 114–115; G. Hill, *A History of Cyprus*, s. 207–209; Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 187–190. Zestawienie i charakterystyka źródeł na temat aneksji Cypru, w tym ich stosunku do osoby Katona: G. Zecchini, *Catone a Cipro...*, s. 78–87. Krytyczne uwagi względem Katona i jego działalności: S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 103–109, 111–112.

⁴⁸ Sallustius, *Historiae*, I, 10 M.

⁴⁹ E. Wipszycka, B. Bravo, *Historia starożytnych Greków...*, s. 343–347; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 255–260; I. Shatzman, *The Egyptian Question...*, s. 363–364; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 264–270.

w 87 roku p.n.e.)⁵⁰. Tego typu akty hellenistycznych monarchów zdarzały się już wcześniej, także wśród przedstawicieli dynastii Lagidów — swoje państwa zapisali w spadku ludowi rzymskiemu królowie Pergamonu i Bitynii, jak również władający Cyrenajką Ptolemeusz Apion⁵¹. Mimo podejmowanych w tym kierunku politycznych inicjatyw nie została w Rzymie podjęta decyzja o zajęciu Egiptu, a rządzącemu nim Ptolemeuszowi XII Auletesowi w 59 roku p.n.e. udało się, za ogromną sumę 6 tys. talentów, uzyskać potwierdzenie przez komicja legalności swojej władzy i tym samym odsunąć od swojego królestwa widmo realizacji testamentu⁵². Brakuje natomiast w zachowanych źródłach śladów, by tego typu starania podejmować miał jego rządzący na Cyprze brat, w związku z czym współcześni badacze są zgodni, że to właśnie zapisy testamentu Ptolemeusza X Aleksandra I posłużyły Klodiuszowi za prawną podstawę do przeprowadzenia aneksji wyspy⁵³. Co jednak warto podkreślić, a umykające dużej części z przywołanych autorów (widzących w takiej argumentacji wyłącznie poręczny pretekst), musiała to być podstawa mocna, przynajmniej w świadomości samych Rzymian, skoro nawet Ciceron, tak bezwzględnie piętnujący wszystkie uchybienia i negatywne aspekty działań Klodiusza w sprawie Cypru, w żaden sposób nie nawiązuje do kwestii testamentu, a mimo ostrej krytyki samego aktu aneksji nie twierdzi, że była ona bezprawna.

⁵⁰ D.J. Thompson, *Egypt...*, s. 316; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 264–270; E. Wipszycka, B. Bravo, *Historia starożytnych Greków...*, s. 343–347; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 255–264; I. Shatzman, *The Egyptian Question...*, s. 363–364; T. Ładoń, *Misja cypryjska...*, s. 23–24; W.J. Tatum, *The Patrician Tribune...*, s. 194–195.

⁵¹ I. Shatzman, *The Egyptian Question...*, s. 363; Pergamon: E.S. Gruen, *The Hellenistic World...*, s. 592–597; E. Badian, *Foreign Clientelae...*, s. 173–174. Bitynia: A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 227–228; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 253–254. Cyrenajka i testament Ptolemeusza Apiona: T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 234–239, 253–254; D.J. Thompson, *Egypt...*, s. 316.

⁵² Inicjatywy zajęcia Egiptu: A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 265–266; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 253–259. Sprawa uznania Ptolemeusza XII Auletesa: Th. Mommsen, *The History of Rome*, s. 153; E. Wipszycka, B. Bravo, *Historia starożytnych Greków*, s. 348; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 263–270; I. Shatzman, *The Egyptian Question...*, s. 364. Polityczne powody nieanektowania Egiptu: E. Wipszycka, B. Bravo, *Historia starożytnych Greków...*, s. 345–348; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 259–260, 263–265; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 265–268; T. Ładoń, *Misja cypryjska...*, s. 23–24; L. Piotrowicz, *Dzieje rzymskie...*, s. 389–390.

⁵³ T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 260, 269–270; T. Ładoń, *Misja cypryjska...*, s. 23–25; T. Wiseman, *Caesar...*, s. 379; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 270; D.J. Thompson, *Egypt...*, s. 316; E. Wipszycka, B. Bravo, *Historia starożytnych Greków...*, s. 346; prace (i poglądy) dawniejszych historyków w tej materii: Th. Mommsen, *The History of Rome*, s. 48–49, 152–153, 207–208; L. Piotrowicz, *Dzieje rzymskie...*, s. 281, 418–419 n; S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 99–100, 109–110; G. Hill, *A History of Cyprus*, s. 203–210.

Forma legislacyjna inicjatyw Klodiusza

Stewart Irvin Oost argumentował, iż w jednej ustawie zostały przeprowadzone aneksja Cypru i przywrócenie wygnañców do Bizancjum, a w osobnej wysłanie Katona Młodszeego celem realizacji tych zadañ⁵⁴. Ernst Badian, rozbudowując i prowadząc dalej wywód Oosta, przekonywał natomiast, że były aż trzy ustawy — jedna o zajęciu Cypru, druga o powrocie wygnañców, a trzecia o powierzeniu wykonania dwóch wcześniejszych Katonowi⁵⁵. Pogląd o wielości ustaw przyjęła za tymi dwoma badaczami większość późniejszych autorów, a zwolennicy poglądu o jednej ustawie łączącej wszystkie te postanowienia nie przedstawili przekonującego uzasadnienia dla swoich racji⁵⁶. Tymczasem argumentacje Oosta i Badiana zawierają wiele słabych punktów, a wyciągnięte przez nich wnioski w świetle dokładnej analizy źródeł wydają się być niewłaściwe. Wskazanych przez Oosta (i zaakceptowanych przez Badiana) passusów z Cicerona, mających rzekomo przesądzać sprawę odrębności ustawy o dyspozycjach dla Katona (z *Pro Sestio*, 62 i *De domo sua*, 20), w żaden sposób nie można za takie uznać⁵⁷. Przeciwnie, analiza obu tych fragmentów dostarcza argumentów za jedną ustawą. W rozdziale 20 mowy Cicerona *De domo sua* zadania dla Katona (*pecuniae deportandae et, si ius suum defenderet, bello gerendo M. Catonem praefecisti*⁵⁸) ujęte są we wspólnej enumeracji z postanowieniami w sprawie aneksji Cypru. W rozdziale 62 mowy *Pro Sestio* Ciceron opisuje natomiast potencjalne konsekwencje, jakie spotkałyby Katona, *si isti Cypriae rogationi sceleratissimae non paruisset*⁵⁹. Skoro zatem Katon musiał być posłuszny postanowieniom *Cypriae rogationi*, znaczy to, że ustawa przewidująca zajęcie Cypru zawierała również imienne dyspozycje dla niego. Samo natomiast zastosowanie przez Cicerona gramatycznego następstwa czasów w obu wskazanych przez Oosta passusach (wobec wyraźnego użycia przez Arpinatę w kontekstach dla nich terminów prawnych

⁵⁴ S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 99–100, 109–110.

⁵⁵ E. Badian, *M. Porcius Cato...*, s. 115–118, 120–121.

⁵⁶ Zdecydowana aprobata dla poglądu o wielości ustaw: S. Borowicz, *Cypr w okresie hellenistycznym*, s. 164; T. Wiseman, *Caesar...*, s. 379–380, 384; T. Ładoń, *Misja cypryjska...*, s. 30; W.J. Tatum, *The Patrician Tribune...*, s. 150–151, 155–156, 298; R. Seager, *Pompey the Great...*, s. 103; Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 187–188. Zwolennicy poglądu o jednej ustawie: G. Rotondi, *Leges Publicae Populi Romani*, Hildesheim 1962, s. 397; T.R. Broughton, *The Magistrates...*, s. 195–198; N. Rogosz, *Polityczna rola senatu...*, s. 113–114. Rotondi jedynie słusznie wskazuje, że argumentem za jedną ustawą jest osoba Katona jako wspólnego wykonawcy jej postanowień w ścisłym związku z chęcią pozbycia się go z Rzymu, natomiast jego argumentację, przytaczając ją, kwestionuje S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 109–110. Zob. także G. Zecchini, *Catone a Cipro...*, s. 84–87.

⁵⁷ Oparta na wskazanych fragmentach argumentacja za wielością ustaw: S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 109–110; aprobata dla niej: E. Badian, *M. Porcius Cato...*, s. 116.

⁵⁸ Cicero, *De domo sua*, 20.

⁵⁹ Cicero, *Pro Sestio*, 62.

w liczbie pojedynczej — *lege nefaria*⁶⁰ i *Cypriae rogationi*⁶¹) nie dowodzi procedowania odrębnych ustaw, ale służy raczej lepszemu retorycznemu zobrazowaniu wyrachowanego charakteru niegodziwych działań Klodiusza. Podobnie ma się również sprawa z przyjmowanym przez Oosta i Badiana fragmentem z mowy *De domo sua*, w którym Ciceron stara się wykazać niezgodność ustawy Klodiusza z *lex Caecilia Didia*, jako przeprowadzonej *per saturam* (w formie jednej ustawy łączącej kilka niepowiązanych ze sobą spraw)⁶². Natomiast zdaniem Klodiusza o bezzasadności tych zarzutów w odniesieniu do połączenia spraw aneksji Cypru i wygnańców z Bizancjum miało świadczyć to (jak podaje Ciceron), że *eidem [...] utraque de re negotium dedi*⁶³. Jako kontrargument do tego Arpinata podnosi, że pomimo wspólnego wykonawcy dla obu zadań ustawę Klodiusza należy uznać za *lex satura*, ponieważ taki kształt projektu pozbawia lud rzymski możliwości osobnego wypowiedzenia się w sprawach aprobaty dla aneksji Cypru oraz dla przywrócenia wygnańców do Bizancjum — *si iam populus Romanus de ista re consultus esset [...] nonne fieri poterat ut populo de Cyprio rege placeret, de exsulibus Byzantiis displiceret?*⁶⁴. Opisana przez Cicerona wymiana argumentów jednoznacznie dowodzi, że oba zadania (zajęcie wyspy i sprawa wygnańców z Bizancjum) zostały zlecone tej samej osobie, i to nie odrębną ustawą dotyczącą wyłącznie samej takiej nominacji (jak chcieli Oost i Badian), ale taką, która oprócz tego przesądzała o aneksji Cypru i powrocie wygnańców. Gdyby bowiem, jak chciał Badian, kwestie te były już wcześniej głosowane w odrębnych ustawach, argumentacja Cicerona o pozbawieniu ludu możliwości podjęcia w stosunku do nich różnych decyzji byłaby zupełnie pozbawiona sensu — ta sama zatem ustawa musiała obejmować decyzję co do *meritum* obu spraw oraz wyznaczać im wspólnego wykonawcę. Oost, rozważając taką możliwość, ale jednocześnie będąc przekonanym o odrębności ustawy nominującej Katona, wskazywał, że pierwsza *lex Clodia* mogła w takim razie zawierać dyspozycje dla jeszcze nieokreślonej precyzyjnie „tej samej osoby”⁶⁵. Przekaz źródłowy wskazuje jednak wyraźnie, że zadanie przeprowadzenia powrotu wygnańców do Bizancjum zostało dodane do ustawy o aneksji Cypru w celu przedłużenia nieobecności Katona w Rzymie⁶⁶. Z uwagi na to zupełnie nieprzekonujące wydaje się twierdzenie, jakoby przeprowadzona przez Klodiusza ustawa miała łączyć oba zadania, ale jednocześnie nie

⁶⁰ Cicero, *De domo sua*, 20.

⁶¹ Cicero, *Pro Sestio*, 62

⁶² Cicero, *De domo sua*, 52–53.

⁶³ Cicero, *De domo sua*, 52.

⁶⁴ Cicero, *De domo sua*, 53.

⁶⁵ S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 99–100, 109–110; Oost w tym miejscu formułuje i rozważa pogląd (broniony tutaj przeze mnie) o jednej ustawie i zawarciu tam wyznaczenia Katona jako jej wykonawcy, ale jednoznacznie go odrzuca. Jako uzasadnienie wskazuje rozstrzygający, jego zdaniem, charakter dowodów na odrębność ustawy o nominacji Katona (bezpodstawność tego stanowiska starałem się wyżej wykazać).

⁶⁶ Plutarchus, *Cato Minor*, 34.

wskazywać jeszcze Katona na ich wykonawcę. Przedstawione argumenty przemawiają także definitywnie na niekorzyść tezy Badiana o tym, że to Aulus Gabinius jako namiestnik Cylicji miał być w pierwotnym zamiarze wykonawcą ustawy o zajęciu Cypru, a dokonana zmiana jego prowincji prokonsularnej na Syrię miała być efektem późniejszego powierzenia tego zadania Katonowi⁶⁷. Należy również podkreślić, że Ciceron, choć w tych samych mowach wypowiada się bardzo krytycznie zarówno o sprawie aneksji Cypru, jak i sprawie zmiany prowincji prokonsularnej dla Gabiniusza, nie wskazuje w żaden sposób na ich przyczynową współzależność⁶⁸. Dokładna analiza źródeł wskazuje zatem, że aneksja Cypru i przywrócenie wygnańców do Bizancjum zostało przeprowadzone w jednej ustawie, która jednocześnie zawierała imienną nominację Katona Młodszego na wykonawcę obu tych zadań.

Postanowienia ustawy

Analizę postanowień *lex Clodia de Cypro et exsulibus Byzantinis* należy zacząć od podzielenia ich na trzy grupy. W pierwszej znajdują się te, które dotyczą Cypru i jego króla, w drugiej te dotyczące wygnańców z Bizancjum, a w trzeciej — traktujące o zadaniach dla Katona i jego pełnomocnictwach. W przypadku pierwszej grupy zachowane źródła umożliwiają dość dokładną rekonstrukcję postanowień. Ustawa Klodiusza przewidywała zatem pozbawienie Ptolemeusza Cypryjskiego władzy (*Ptolomaeum, regem Cypri [...] publicasses*⁶⁹ / Κύπρον ἀφελέσθαι Πτολεμαίου βασιλέως⁷⁰ / ἐκεῖνος μὲν κατελύθη, Ῥωμαῖοι δὲ κατέσχον τὴν νῆσον. [...] ἀφαιρησόμενος τὴν Κύπρον τὸν κατέχοντα⁷¹), konfiskatę i licytację jego dóbr (*tu lege una tulisti, ut Cyprius rex [...] cum bonis omnibus sub praeconem subiceretur*⁷² / *ut sedens cum purpura et sceptro et illis insignibus regis praeconis publico subiceretur*, [...] *rex amicus [...] cum bonis omnibus publicaretur*⁷³ / *videns cum victu ac vestitu suo publicatus*⁷⁴ / *publicanda pecunia regia*⁷⁵ / *regis confiscationem mandaverit*⁷⁶ / *mitteretur in insulam Cyprum ad spoliandum*

⁶⁷ E. Badian, *M. Porcius Cato...*, s. 115–118. Inne, bardziej przekonujące powody zmiany prowincji prokonsularnej dla Gabiniusza: A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 271–272.

⁶⁸ Cicero, *De domo sua*, 20–24, 52–55, 65, 70; *Pro Sestio*, 55–65; T.R. Broughton, *The Magistrates...*, s. 193–196.

⁶⁹ Cicero, *De domo sua*, 20.

⁷⁰ Appianus, *De bellis civilibus*, II, 85–86.

⁷¹ Strabo, *Geographica*, XIV, 6, 6.

⁷² Cicero, *De domo sua*, 52.

⁷³ Cicero, *Pro Sestio*, 57.

⁷⁴ Cicero, *Pro Sestio*, 59.

⁷⁵ Livius, *Periochae*, CIV, 6.

⁷⁶ Florus, *Epitome rerum Romanarum*, I, 44.

*regno Ptolemaeum*⁷⁷) oraz aneksję Cypru przez Republikę Rzymską (*in eius regnum bona fortunae patrociniū huius imperi inmisisses*⁷⁸ / *regno enim iam publicato*⁷⁹ / *regni publicati*⁸⁰ / *tribunum plebis Cyprus confiscari iuberetur*⁸¹ / *tributaria facta est*⁸² / *publicatum fuerat eius regnum*⁸³ / τὴν τε νῆσον ἐδήμοσίωσε⁸⁴). Zdecydowana większość królewskiego mienia, z wyłączeniem kopalni i grupy niewolników, została w konsekwencji spieniężona na rzecz rzymskiego skarbcza⁸⁵. Wśród postanowień ustawowych (jak przekonująco argumentuje Oost) znalazła się również wspomniana przez Plutarcha (*Cat. Min.* 35) propozycja dla Ptolemeusza objęcia „kapłaństwa bogini w Pafos”⁸⁶. Badacz ten podkreśla, że nie można uznać jej ani za prywatny pomysł Katona, ani też za akt poniżający i upokarzający dla byłego króla (jak chcieli niektórzy badacze), ale raczej formę „nagrody pocieszenia” i „honorowej emerytury” świadczących o przedmiotowej roli Ptolemeusza Cypryjskiego w całej sprawie⁸⁷.

Druga część ustawy zawierała postanowienia w sprawie powrotu do Bizancjum pewnych skazanych na wygnanie mieszkańców, najprawdopodobniej grupy pragnącej kupić sobie w Rzymie rewizję niekorzystnego dla siebie wyniku lokalnej *stasis*⁸⁸. Od czasu likwidacji Królestwa Macedonii Republika zaczęła coraz częściej ingerować w wewnętrzne sprawy hellenistycznych poleis (niejednokrotnie nawet te drobne), wykorzystując, tak jak w tym przypadku, apele i wystąpienia samych zainteresowanych⁸⁹. Wydaje się, że postanowienia w sprawie wygnańców z Bizancjum miały charakter wrzutki legislacyjnej do projektu aneksji Cypru, jako że nadanie takiego właśnie kształtu ustawie było dla Klodiusza podwójnie

⁷⁷ Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II 45, 4.

⁷⁸ Cicero, *De domo sua*, 20.

⁷⁹ Cicero, *Pro Sestio*, 62.

⁸⁰ Cicero, *Pro Sestio*, 63.

⁸¹ Festus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani*, 13, 1.

⁸² Ammianus Marcellinus, *Res gestae*, XIV, 8, 15.

⁸³ *Scholia Bobiensia*, 133 (Stangl).

⁸⁴ Cassius Dio, *Historia Romana*, XXXVIII, 30, 5.

⁸⁵ S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 103–104; tam (s. 103–104, 111–112) również dokładna analiza źródeł i przegląd poglądów badaczy w tej materii. Różnice zdań w sprawie losu ziem królewskich: A.H.M. Jones, *The Cities...*, s. 373–374; Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 193, 197.

⁸⁶ S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 98–101, 109–110. Kult Afrodyty w świątyni w Pafos: Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 206–208.

⁸⁷ S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 98–101, 109–110 (sformułowania w cudzysłowach również za tym autorem). Propozycja dla Ptolemeusza jako prywatny pomysł Katona: Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 188–189. Propozycja dla Ptolemeusza jako upokorzenie: T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 271–272; T. Ładoń, *Misja cypryjska...*, s. 31–32; R.D. Sullivan, *Near Eastern Royalty...*, s. 236–237. Życzliwy charakter oferty dla Ptolemeusza, prestiż i znaczący autorytet kapłaństwa Afrodyty w Pafos: G. Hill, *A History of Cyprus*, s. 76–77.

⁸⁸ Cicero, *De domo sua*, 52–53; *Pro Sestio*, 56; *Scholia Bobiensia*, 132 (Stangl); Plutarchus, *Cato Minor*, 34, 36.

⁸⁹ A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 234–240; E. Badian, *Foreign Clientelae...*, s. 110–115; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 172–180.

korzystne. Po pierwsze, pozwalało to na przeprowadzenie jednocześnie z istotnym i intratnym dla Rzymian rozstrzygnięciem o zajęciu wyspy także drugiego, które z uwagi na wyraźne powiązanie z prywatnym interesem trybuna (w postaci opisaney wyżej kwestii łapówek) i niezbyt duże znaczenie mógłby być trudny do samodzielnego przeforsowania na komicjach. Po drugie natomiast, włączenie realizacji tego postanowienia do zadań Katona (obok tych w sprawie Cypru) pozwalało przedłużyć jego nieobecność w Rzymie, a samemu wnioskodawcy ustawy zapewniało obronę przeciwko zarzutom o przeprowadzenie jej *per saturam*⁹⁰.

Trzecia grupa przepisów dotyczyła powierzenia Katonowi Młodszemu realizacji postanowień ustawy w sprawie Cypru i wygnańców z Bizancjum, a także szczegółów wykonania poleconych mu zadań. Poza dość klarownie opisaną w źródłach dyspozycją do wcielenia w życie przytoczonych już (w ramach dwóch pierwszych grup) postanowień, dwie kwestie przyciągnęły szczególną uwagę badaczy — tytuł urzędniczy przewidziany w ustawie dla Katona oraz to, czy w zakres jego zadań wchodziło zorganizowanie na Cyprze administracji prowincjonalnej. W odniesieniu do tytułu Katona, choć z przekazów antycznych wynika, że został on wysłany jako *quaestor pro praetore*, to jednak Ernst Badian przekonująco argumentuje, iż rzeczywistym tytułem musiał być *pro quaestor pro praetore*⁹¹. O ile bowiem rzymski system prawny nie przewidywał wyboru na jakikolwiek stały urząd ustawą, to możliwe było zlecenie zadania byłemu urzędnikowi (w tym przypadku Katonowi) w charakterze promagistrata⁹². Natomiast dla nadanego mu razem z prokwesturą *imperium pro praetore*, zdaniem Badiana, *provincia* (zakres działania wyznaczony dla urzędnika *cum imperio*) miała zostać przez ustawę określona w sposób warunkowy — na wypadek potencjalnego oporu ze strony Ptolemeusza Cypryjskiego⁹³. Taka konstrukcja prawna zapewniała Katonowi niezbędną władzę wojskową w razie pojawienia się trudności przy realizacji powierzonych mu zadań, ale w przypadku ich niewystąpienia (co w rzeczywistości miało miejsce) przewidywała dla niego wyłącznie kwestorskie prerogatywy cywilne potrzebne do przeprowadzenia aneksji wyspy i uporządkowania kwestii finansowych⁹⁴. Rozwiązanie to, pozwalające Klodiuszowi ograniczyć zakres władzy Katona przy jednoczesnym nadaniu mu uprawnień potrzebnych do wykonania ustawowych dyspozycji, miało być wzorowane na prawnej formie przeprowadzenia w 74 roku p.n.e. przez Publiusza Lentulusa Marcellinusa aneksji Cyrenajki⁹⁵.

⁹⁰ Przedłużenie nieobecności Katona: Plutarchus, *Cato Minor*, 34. Argumentacja w sprawie *lex Clodia* jako przeprowadzonej *per saturam*: Cicero, *De domo sua*, 52–53.

⁹¹ E. Badian, *M. Porcius Cato...*, s. 110–111, 120–121; autor ten, jak sam podkreśla, rozwija i prowadzi dalej w tej materii argumentację z: J.P.V.D. Balsdon, *Roman History, 65–50 B.C.: Five Problems*, „Journal of Roman Studies” 52, 1962.

⁹² E. Badian, *M. Porcius Cato...*, s. 110–111.

⁹³ *Ibidem*, s. 111–113, 121.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 112–113.

⁹⁵ *Ibidem*, s. 112–113, 119–121.

Kwestia, czy *lex Clodia* przyznawała Katonowi kompetencje w zakresie organizowania na wyspie struktur prowincjonalnych, wzbudziła spór wśród badaczy. Część autorów przyjęła, że w ramach realizacji swoich zadań na Cyprze Katon rozszerzył zakres władzy samorządów lokalnych poleis lub podejmował określone rozstrzygnięcia w kwestiach biurokratyczno-podatkowych⁹⁶. Niektórzy w interpretacjach poszli jeszcze dalej, twierdząc, jakoby to Katon miał określić ramy i warunki rzymskiej kontroli nad wyspą, a nawet nadać jej samej własną *lex Porcia* jako *lex provinciae*⁹⁷. Przeciwno tendencji do takich rekonstrukcji wystąpił Ernst Badian, przekonująco dowodząc, że zadania Katona na Cyprze dotyczyły wyłącznie zajęcia wyspy i gospodarowania mieniem Ptolemeusza Cypryjskiego⁹⁸. Jego zdaniem zarówno postać nadanych Katonowi prerogatyw, jak i przekazy źródłowe wyraźnie wskazują na ograniczony charakter ustawowych dyspozycji dla wykonawcy *lex Clodia*⁹⁹. Nadanie Cyprowi *lex provinciae*, jak wnioskuje Badian na podstawie jednego z listów Cyncerona, miało być natomiast już dziełem namiestnika Publiusza Lentulusa Spinthera¹⁰⁰.

Znaczenie ustawy w rzymskiej polityce wewnętrznej

Uchwalenie *lex Clodia de Cypro et exsulibus Byzantinis* było jednym z wielu starć w rywalizacji o to, do kogo w rzymskim systemie politycznym należeć ma decydujący głos w sprawach polityki zagranicznej i zarządzania Imperium. W toku wielu dekad ekspansji terytorialnej i podbojów Republiki prawie zupełną dominację w tej materii zdobył sobie senat¹⁰¹. Jednak w trakcie trybunatu Tyberiusza Grakcha, powszechnie uznawanego za początek kryzysu społeczno-politycznego Republiki, miał miejsce precedens, kiedy trybun ten, uprzedzając decyzję senatu, przeprowadził na komicjach aneksję pozostawionego w spadku

⁹⁶ Autorzy postulujący rozszerzenie samorządu poleis lub rozstrzygnięcia biurokratyczno-podatkowe Katona: S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 102–104, 108–112; T. Ładoń, *Misja cypryjska...*, s. 32–33; A.H.M. Jones, *The Cities...*, s. 373; Z.J. Kapera, *Cypr w okresie rzymskim...*, s. 188–189, 195–196; A.J. Marshall, *Cicero's Letter to Cyprus*, „Phoenix” 18, 1964, s. 211–212, 215.

⁹⁷ Ważna rola Katona w organizacji rzymskiej kontroli nad wyspą: S.I. Oost, *Cato Uticensis...*, s. 102–104, 108–112; A.J. Marshall, *Cicero's Letter to Cyprus*, s. 211–212, 215 (u tego autora dodatkowo wskazanie na *lex Porcia* jako *lex provinciae* dla Cypru).

⁹⁸ E. Badian, *M. Porcius Cato...*, s. 112–113.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 112–113, 120–121.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 113, 121.

¹⁰¹ A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 238–240, 284–285; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 2–3; A. Yakobson, *Public Opinion...*, s. 45–49, 51–54.

ludowi rzymskiemu Królestwa Pergamonu¹⁰². Przez następne kilkadziesiąt lat za jego przykładem szli kolejni trybuni plebejscy z grona popularów, uważający najważniejsze rozstrzygnięcia w sprawach zagranicznych i administracji prowincji za jedno ze składowych branej przez nich na sztandary idei *libertas* ludu¹⁰³. Umożliwił to bardzo szeroki charakter rzymskiego ustawodawstwa, pozwalający komicjom na nieskrępowane rozstrzyganie w zakresie różnych sfer polityki rzymskiego państwa¹⁰⁴. Przejawem takich działań popularów było między innymi: uchwalenie *lex de provinciis praetoriis* (zawierającej zalecenia i wytyczne dla namiestników wschodnich prowincji), imienne przyznanie Gajuszowi Mariuszowi Afryki jako prowincji konsularnej czy nieudana próba trybuna Gajusza Skryboniusza Kuriona przeprowadzenia ustawowej aneksji Numidii¹⁰⁵. Do grona podejmujących takie inicjatywy trybunów, i to jako jeden z najaktywniejszych, zalicza się bez wątpienia Publiusz Klodiusz Pulcher, który oprócz zajęcia Cypru i przywrócenia wygnańców bizantyjskich przeprowadził także na przykład ustawowe przyznanie konsulom roku 58 p.n.e. wybranych prowincji prokonsularnych oraz nadanie Brogitarowi władzy w Pesynuncie¹⁰⁶. Zdobyta przez Klodiusza popularność i pozycja polityczna (opisane wyżej) uniemożliwiały jakkolwiek skuteczną kontrakcję senatu przeciwko tym posunięciom¹⁰⁷. Aneksja Cypru ustawą, przeprowadzoną na komicjach z inicjatywy trybuna plebejskiego, była zatem zdecydowanym zwycięstwem popularów i zasady, że to *Populus Romanus Quiritium* jest najwyższą instancją w sprawach dotyczących jego Imperium.

¹⁰² A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 301; P.A. Brunt, *The Fall...*, s. 181–182; A. Jakobson, *Public Opinion...*, s. 53–54; T. Łoposzko, *Historia społeczna...*, s. 227–228.

¹⁰³ E. Badian, *M. Porcius Cato...*, s. 116; A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 316–317; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 2–3; A. Jakobson, *Public Opinion...*, s. 45–55, 70–72; F. Millar, *The Crowd in Rome in the Late Republic*, Ann Arbor 1998, s. 6–7, 50–54, 142–144, 159–162, 190–193; J.-L. Ferrary, *Le idee politiche a Roma...*, s. 728–730, 748–749.

¹⁰⁴ A. Jakobson, *Public Opinion...*, s. 45–49, 53–55; A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 316–317.

¹⁰⁵ *Lex de provinciis praetoriis*: A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 6–7; M.H. Crawford, *Roman Statues*, t. 1, London 1996, s. 237; A. Lintott, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford 2009, s. 201, 210; A. Jakobson, *Public Opinion...*, s. 46–47; F. Millar, *The Crowd in Rome...*, s. 50–51. Nadanie Gajuszowi Mariuszowi Afryki: A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 318–319; F. Millar, *The Crowd in Rome...*, s. 51–52. Akcja Kuriona w sprawie Numidii: F. Millar, *The Crowd in Rome...*, s. 190–192.

¹⁰⁶ A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 270; T. Wiseman, *Caesar...*, s. 379–380; E. Badian, *M. Porcius Cato...*, s. 116–117; A. Lintott, *P. Clodius Pulcher...*, s. 167–168; T. Łoposzko, *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 66–67; A. Jakobson, *Public Opinion...*, s. 45–46, 51–57; N. Rogosz, *Polityczna rola senatu...*, s. 147–149; R. Seager, *Pompey the Great...*, s. 101–105, 223–224; T.R. Broughton, *The Magistrates...*, s. 193–198.

¹⁰⁷ N. Rogosz, *Polityczna rola senatu...*, s. 114–119; T. Łoposzko, *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 70–73; T. Łoposzko, *Oddziały zbrojne...*, s. 155–157; A. Jakobson, *Public Opinion...*, s. 51–57 (tu również o argumentach opozycji optymackiej wobec tytułowej *lex Clodia*).

Znaczenie ustawy w rzymskiej polityce zewnętrznej

Kontrowersje wokół aneksji Cypru były również jedną z emanacji toczonej w Republice przez wieki dyskusji na temat tego, jakie kształty organizacyjne nadać należy rzymskiemu panowaniu. Od samego początku ekspansji terytorialnej Republiki zaczęły pojawiać się polityczne spory o podział zysków ze zdobyczy i system egzekwowania władzy nad opanowanymi ziemiami¹⁰⁸. W wyniku rozszerzenia podbojów rzymskich poza obszar Italii wykształciły się dwa podstawowe modele imperialnego podporządkowania — prowincje, bezpośrednio anektowane przez Republikę, płacące podatki i zarządzane przez rzymskich namiestników, oraz państwa zależne, nieokupowane co prawda przez legiony i mające własne władze, ale pozostające w stosunku faktycznej podległości wobec Rzymu¹⁰⁹. Ten zróżnicowany i wielowymiarowy system relacji imperialnych stanowił wypadkową i ograniczeń w wojskowo-administracyjnych możliwościach Republiki, i polityczno-społecznej specyfiki podbijanych regionów¹¹⁰. Wiele rozstrzygnięć w tej materii było także uwarunkowanych rywalizacją polityczną w samym Rzymie, gdzie *populares* częstokroć optowali za bezpośrednimi aneksjami (jako umożliwiającymi czerpanie zysków z podbojów całemu ludowi rzymskiemu i zapewniającymi pieniądze na ambitne projekty polityczne, między innymi ustawy agrarne), natomiast *optimates* wielokrotnie stawali w obronie władzy monarchów zależnych, będących z reguły ich prywatnymi klientami, słono płacącymi wpływowym senatorom za protekcję¹¹¹. Kumulacja wszystkich tych czynników skutkowałą zmiennością republikańskiej polityki imperialnej w zależności od okresu, na przykład ostatnie dekady II wieku p.n.e. to czas wstrzymania aneksji terytorialnych, natomiast od lat osiemdziesiątych I wieku p.n.e. znów coraz częściej decydowano się na organizowanie nowych prowincji¹¹². W czasie gdy Klodiusz występował z projektem *lex Clodia de Cypro et exsulibus Byzantinis*, podstawą rzymskiego panowania

¹⁰⁸ A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 131–133, 144–147.

¹⁰⁹ *Ibidem*, s. 191–194, 219–223, 231–240; E. Wipszycka, B. Bravo, *Historia starożytnych Greków...*, s. 345; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 173–178, 226–229; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 15–17, 231–233; E. Badian, *Foreign Clientelae...*, s. 110–113.

¹¹⁰ A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 7–10, 231–233; A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 221–231; A.N. Sherwin-White, *Lucullus, Pompey and the East*, [w:] *Cambridge Ancient History*, t. 9, Cambridge 2006, s. 259–260; E. Wipszycka, B. Bravo, *Historia starożytnych Greków...*, s. 345.

¹¹¹ P.A. Brunt, *The Fall...*, s. 64–65, 181–183; A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 237–240, 294–297, 301; I. Shatzman, *The Egyptian Question...*, s. 364–369; przykłady takich aktywności poprzedzających trybunat Klodiusza: A. Jakobson, *Public Opinion...*, s. 51–64; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 256–257; Th. Mommsen, *The History of Rome*, s. 170–172; P.A. Brunt, *The Fall...*, s. 181–182; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 265; A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 317; T. Łoposzko, *Historia społeczna...*, s. 284–288.

¹¹² A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 234–240; T. Grabowski, *Ptolemeusze i Rzym...*, s. 226–229, 236–237, 253–255; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 7–10, 15–17.

we wschodnim basenie Morza Śródziemnego był porządek pompejański, ustanowiony przez Gnejusza Pompejusza w toku jego wieloletnich zmagani wojennych i zatwierdzony rok wcześniej na mocy ustawy Cezara¹¹³. W wyniku tych ustaleń większość terenów politycznie i kulturowo zhellenizowanych (jako łatwych do zarządzania) trafiła pod bezpośrednią prowincjonalną administrację Republiki, natomiast pozostałe ziemie (między innymi Kapadocję, Galację, Egipt) zostawiono pod władzą monarchów zależnych¹¹⁴. Cypr był jednak wyjątkiem od tej generalnej prawidłowości — pomimo opisanych wyżej zorganizowania w poleis i silnej hellenizacji wyspa pozostawała pod rządami króla Ptolemeusza Cypryjskiego. Czyniło to Cypr idealnym łupem dla Klodiusza, szukającego zdobyczy łatwej do opanowania i pozwalającej rzucić przed ludem wyzwanie popularnemu wodzowi (poprzez naruszenie ustanowionego przez niego porządku)¹¹⁵. Jednocześnie trybun plebejski podkopywał tym cały system monarchów zależnych. Krytykując aneksję Cypru, Ciceron ironizował, że „inni królowie uznają się zapewne za bezpiecznych na swych tronach, gdy się dowiedzą z przykładu danego w tym smutnym roku, że trybun dobrawszy sobie sześciuset wyrobników może ich ogołocić z majątku, wyzuć z królestwa”¹¹⁶. Czym jednak były owe wyrażane przez Arpinatę obawy, wobec dokonanego przez Klodiusza powiększenia terytoriów wprost przynoszących bogate beneficja ludowi rzymskiemu?¹¹⁷ Tytułowa *lex Clodia* stanowiła zatem triumf modelu bezpośredniego podporządkowania władzy Rzymu ziem Imperium oraz idei dystrybucji jego owoców pomiędzy wszystkich *cives Romani*.

Uwagi końcowe

Mająca Cypr w swej szczególnej pieczy Afrodyta musiała zatem odstąpić część władzy rzymskiemu Jowiszowi. W *lex Clodia de Cypro et exsulibus Byzantinis* znalazły się postanowienia o aneksji wyspy, przeprowadzeniu powrotu wygnańców do Bizancjum oraz wyznaczeniu Katona Młodszego na wykonawcę

¹¹³ A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 226–234; A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 342–346; E. Wipszycka, B. Bravo, *Historia starożytnych Greków...*, s. 542–543.

¹¹⁴ A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 226–233; A.N. Sherwin-White, *Lucullus, Pompey...*, s. 259–260; E. Wipszycka, B. Bravo, *Historia starożytnych Greków...*, s. 446–448, 542–543.

¹¹⁵ A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 270; R. Seager, *Pompey the Great...*, s. 101–107, 223–225; N. Rogosz, *Polityczna rola senatu...*, s. 147–149; W.J. Tatum, *The Patrician Tribune...*, s. 150–151, 298; A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 339; T.R. Broughton, *The Magistrates...*, s. 195–196; L. Piotrowicz, *Dzieje rzymskie...*, s. 418–421; T. Łoposzko, *Historia społeczna...*, s. 300–301, 304–305, 310.

¹¹⁶ Cicero, *Pro Sestio*, 59 (przeł. E. Rykaczewski — *Mowy Marka Tulliusza Cyncerona*, t. 2, Paryż 1870, s. 523).

¹¹⁷ A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy...*, s. 270; W.J. Tatum, *The Patrician Tribune...*, s. 150–151, 298.

obu tych zadań. Wokół jej uchwalenia jak w soczewce skupiły się natomiast dwa kluczowe dylematy późnorepublikańskiego rzymskiego imperializmu — do kogo w państwie ma należeć decydujący głos w polityce zewnętrznej oraz w jaki sposób powinna być zorganizowana i egzekwowana rzymska supremacja. Komicja przyjęła ustawę, a Cypr wszedł w skład prowincji Cilicia — tym razem zwycięstwo przypadło popularom, a Republika ugruntowała swoją obecność we wschodnim basenie Morza Śródziemnego¹¹⁸.

Na sam koniec warto jeszcze pochylić się nad dwoma głównymi aktorami dramatu — Ptolemeuszem Cypryjskim i Publiuszem Klodiuszem Pulchrem. Nie ma powodu dopatrywać się jakichś wyjątkowych czy osobistych wyróżników w losie króla Cypru — po prostu znalazł się on w złym miejscu i czasie, stając się zbitym pionkiem na szachownicy rzymskiej polityki, jak wielu hellenistycznych monarchów przed nim i po nim. Jego godne bohatera antycznej tragedii samobójstwo pozwoliło mu co najwyżej skupić na chwilę na sobie światła reflektorów grecko-rzymskiej historiografii¹¹⁹. Co się natomiast tyczy Klodiusza, to nie był on, jak chciało wielu współczesnych badaczy, ani „wyzbytym wszelkich skrupułów i zasad awanturnikiem politycznym”¹²⁰, ani też nie „obracał rzymskiej polityki w ochlokrację”¹²¹. Jako trybun plebejski realizował on po prostu to, co było powinnością sprawowanego przez niego urzędu — „zawsze to czynić, co się podoba ludowi, i głównie jego kierować się wolą”¹²².

Bibliografia

- Badian E., *Foreign Clientelae (264–70 B.C.)*, Oxford 1967.
 Badian E., *M. Porcius Cato and the Annexation and Early Administration of Cyprus*, „Journal of Roman Studies” 55, 1965.
 Balsdon J.P.V.D., *Roman History, 65–50 B.C.: Five Problems*, „Journal of Roman Studies” 52, 1962.
 Borowicz S., *Cypr w okresie hellenistycznym*, [w:] *Cypr. Dzieje, literatura, kultura*, red. M. Borowska, P. Kordos, D. Maliszewski, t. 1, Warszawa 2014.
 Broughton T.R., *The Magistrates of the Roman Republic*, t. 2, New York 1952.
 Brunt P.A., *The Fall of the Roman Republic and Related Essays*, Oxford 1988.
 Crawford M.H., *Roman Statues*, t. 1, London 1996.

¹¹⁸ T. Ładoń, *Misja cypryjska...*, s. 38; P.A. Brunt, *The Fall...*, s. 64–65, 181–183; A. Jakobson, *Public Opinion...*, s. 45–46.

¹¹⁹ Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II 45, 5; Florus, *Epitome rerum Romanarum*, I, 44; Festus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani*, 13, 1; Ammianus Marcellinus, *Res gestae*, XIV, 8, 15; Appianus, *De bellis civilibus*, II, 86; Cassius Dio, *Historia Romana*, XXXIX, 22; Plutarchus, *Cato Minor*, 36; Strabo, *Geographica*, XIV, 6, 6.

¹²⁰ L. Piotrowicz, *Dzieje rzymskie...*, s. 419.

¹²¹ A. Lintott, *P. Clodius Pulcher...*, s. 167.

¹²² Polybius, *Historiae*, VI, 16, 4 (przeł. S. Hammer — Polibiusz, *Dzieje*, t. 1, Wrocław 2005, s. 395); A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, s. 230–231, 270–271.

- Ferrary J.-L., *Le idee politiche a Roma nell'epoca repubblicana*, [w:] *Storia delle idee politiche economiche e sociali*, red. L. Firpo, t. 1, Torino 1982.
- Gordon J.M., *Insularity and Identity in Roman Cyprus: Connectivity, Complexity, and Cultural Change*, [w:] *Insularity and identity in the Roman Mediterranean*, red. A. Kouremenos, Oxford 2018.
- Grabowski T., *Ptolemeusze i Rzym. Przyjaźń czy zależność. Stosunki polityczne w latach 273–43 p.n.e.*, Kraków 2005.
- Gruen E.S., *P. Clodius: Instrument or Independent Agent?*, „Phoenix” 20, 1966.
- Gruen E.S., *The Hellenistic World and the Coming of Rome*, t. 2, Berkeley-Los Angeles-London 1984.
- Hill G., *A History of Cyprus*, t. 1, Cambridge 2010.
- Jones A.H.M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1998.
- Kapera Z.J., *Cypr w okresie rzymskim (30 p.n.e.–330 n.e.)*, [w:] *Cypr. Dzieje, literatura, kultura*, red. M. Borowska, P. Kordos, D. Maliszewski, t. 1, Warszawa 2014.
- Kumaniecki K., *Cyzeron i jego współcześni*, Warszawa 1989.
- Linderski J., *Państwo a kolegia. Ze studiów nad historią rzymskich stowarzyszeń u schyłku republiki*, Kraków 1961.
- Lintott A., *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford 2009.
- Lintott A., *P. Clodius Pulcher—Felix Catilina?*, „Greece & Rome” 14, 1967.
- Lintott A., *Violence in Republican Rome*, Oxford 1968.
- Łoposzko T., *Historia społeczna republikańskiego Rzymu*, Warszawa 1987.
- Ładoń T., *Misja cypryjska Katona Młodszego (lata 58–56 p.n.e.)*, [w:] *Rzym antyczny. Polityka i pieniądź*, t. 3, red. W. Kaczanowicz, Katowice 1999.
- Łoposzko T., *Oddziały zbrojne Klodiusza 61–53 p.n.e.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 21, 1966.
- Łoposzko T., *Rzymskie zgromadzenia ustawodawcze w czasie trybunatu Publiusza Klodiusza*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Antiquitas” 16, 1992.
- Marshall A.J., *Cicero's Letter to Cyprus*, „Phoenix” 18, 1964.
- Millar F., *The Crowd in Rome in the Late Republic*, Ann Arbor 1998.
- Mommsen Th., *The History of Rome*, przeł. W.P. Dickson, t. 4, Cambridge 2009.
- Oost S.I., *Cato Uticensis and the Annexation of Cyprus*, „Classical Philology” 50, 1955.
- Piotrowicz L., *Dzieje rzymskie*, [w:] *Wielka Historia Powszechna*, t. 3, Warszawa 1934.
- Radin M., *Marcus Brutus*, Oxford 1939.
- Rogosz N., *Polityczna rola senatu w Republice Rzymskiej w latach 59–55*, Katowice 2004.
- Rotondi G., *Leges Publicae Populi Romani*, Hildesheim 1962.
- Seager R., *Pompey the Great: A Political Biography*, Oxford 2002.
- Seager R., *The (Re/De)construction of Clodius in Cicero's Speeches*, „Classical Quarterly” 64, 2014.
- Shatzman I., *The Egyptian Question in Roman Politics (59–54 B.C.)*, „Latomus” 30, 1971.
- Sherwin-White A.N., *Lucullus, Pompey and the East*, [w:] *Cambridge Ancient History*, t. 9, Cambridge 2006.
- Sherwin-White A.N., *Roman Foreign Policy in the East 168 B.C. to A.D. 1*, London 1984.
- Sullivan R.D., *Near Eastern Royalty and Rome, 100–30 B.C.*, Toronto 1990.
- Tatum W.J., *The Patrician Tribune: Publius Clodius Pulcher*, Chapel Hill-London 1999.
- Thompson D.J., *Egypt, 146–31 B.C.*, [w:] *Cambridge Ancient History*, t. 9, Cambridge 2006.
- Wipszycka E., Bravo B., *Historia starożytnych Greków. Tom III: Okres hellenistyczny*, Warszawa 2010.
- Wiseman T., *Caesar, Pompey and Rome, 59–50 B.C.*, [w:] *Cambridge Ancient History*, t. 9, Cambridge 2006.
- Yakobson A., *Public Opinion, Foreign Policy And Just War In The Late Republic*, [w:] *Diplomats and Diplomacy in the Roman World*, red. C. Eilers, Leiden-Boston 2009.

Zarecki J., *The Cypriot Exemption from Evocatio and the Character of Cicero's Proconsulship*, „Greece & Rome” 59.

Zecchini G., *Catone a Cipro (58-56 a.c.): dal dibattito politico alle polemiche storiografiche*, „Aevum” 53, 1979.

Ziółkowski A., *Historia Rzymu*, Poznań 2004.

Lex Clodia de Cypro et exsulibus Byzantinis: Roman imperialism at the crossroads of law and politics

Summary

The article discusses the circumstances of the introduction of Clodian law on the annexation of Cyprus and the restoration of exiles from Byzantium, its provisions, and its significance in the context of Roman internal and foreign policy. The analysis also focuses on the motives behind passing the law, its legal form and the legal basis for the Roman annexation of Cyprus. *Lex Clodia de Cypro et exsulibus Byzantinis* is analysed as a case study of late Republican imperialism, primarily in terms of political and constitutional disputes over the decisive voice in foreign policy and organizational form of the *Imperium Populi Romani*.

Keywords: Clodius, Cyprus, Roman Republic, *lex Clodia*, Cato, Roman imperialism, Roman law, *tribunus plebis*, *populares*